

בנים חורגים על המדף

המודאגות של כותבי הסיפורים הקצרים. הם ראו במתן הפרס הכרה בכך שהז'אנר הקצר טרם נכחד. האם הזכייה הזאת מסמנת שינוי? האם יש עדיין תקווה לסיפור הקצר, או שהוא יישאר לנצח ז'אנר נידח כפי שמנסים לצייר אותו בהוצאות הספרים בארץ?

במאמר שהתפרסם בעיתון 'מעריב' בחודש יוני אשתקד, טענה כרמית ספיר-וייץ שהסיפור הקצר כבר עושה את למעשה הקאמבק הראשוני שלו בחזרה אל המדפים בישראל. בשנת 2013, פורסמו לפי ספיר-וייץ, חמישים ושניים קובצי סיפורים קצרים מתוך שבע מאות בסך הכל שראו אור בישראל, והיינו כשבעה אחוז מתוך הכותרים (נתון זה עלול להטעות כי מרבית הכותרים ראו אור בהוצאות קטנות). אבל התשובה לשאלה האם המדובר בקאמבק אמיתי או רק בשיפור עמדות מזער, תלייה בעצם בהוצאות הספרים בישראל ובמדיניות שלהן, שהפכה כמשך תקופה ארוכה את קובצי הסיפורים הקצרים לבנים חורגים על המדף - גישה המתעלמת למעשה מתפקידם החשוב בדבריי ימי הספרות בישראל ובעולם כולו.

עם כל הכבוד לכך שהרומן הוא כיום ללא עוררין המוביל בהוצאות הספרים ובתצוגות של חנויות הספרים, הסיפור הקצר נחשב ללא ספק כאביה מולידה של הנובלה ובעל זכות הבכורה בוויכוח על נזיד הערשים. כל שוחר ספרות ממוצע יודע, שסוגת הסיפור הקצר וסוגת השיר הן למעשה עריסת הספרות, היצירות שמהן מתחיל הכל, הן בספרות העברית והן בספרות העולמית. אמנות הסיפור הקצר מתחילה עוד בעולם העתיק, בארץ ישראל, מצרים, יוון, רומא, ארצות ערב והמזרח הרחוק. את סוגת הסיפור הקצר והשיר אפשר למצוא בכתבים עתיקים כמו ספר התנ"ך, ומאחר יותר גם ב"סיפורי אלף לילה ולילה" שנאספו בתחילה במאה השמינית והתשיעית ו"סיפורי דקאמרון" של בוקאצ'יו מהמאה הארבע-עשרה, שנחשב בעיני חלק ממומחי הספרות כאבי הסיפור הקצר.

הסיפור הקצר התפתח במיוחד במאה התשע-עשרה, עם מעשיות האחים גרים ובמיוחד עם סופרים כמו אנטון צ'כוב, ניקולאי גוגול, גי דה מופסאן, אדגר אלן פו ובהמשך גם בתפר שבין המאה התשע-עשרה למאה העשרים ביצירותיו של או הנרי. צ'כוב שכלל את הסיפור הקצר למדרגת אמנות, עיצב כמדומה את פורמט הסיפור הקצר המודרני, ומצדיק את קביעתה של הסופרת והמסאית הישראלית שולמית הראבן, שכתבה פעם: "הסיפור הקצר הוא אולי הצורה המקצועית ביותר של כתיבה כאמנות, מפני שהכי קשה לרמות בו" וסיימה את רשימתה בציטוט אמירה של רבי מנחם מנדל מקוצק: "כל ימי רציתי לכתוב ספר בן עמוד אחד בלבד". אילו הוא כתב ספר כזה בימינו, מן הסתם היה נדחה על ידי הוצאות הספרים ואף בלי שיטרחו לשלוח לו מכתב דחייה מנומס.

א.מ. פורסט, הסופר והמסאי האנגלי, קבע שכל יצירה שאינה עוברת את גבול 50 אלף המילה היא בחזקת סיפור, אולם בימינו יצירה כזו תוגדר למעשה כנובלה. סיפור קצר נחשב כיום לטקסט הכולל בין כמה מאות מילים (סיפור קצרצר) לכמה אלפי מילים, ולכל היותר שבעת אלפים עד עשרת אלפים מילה. סיפור קצר נבדל למעשה מהנובלה או מהרומן

זכייתה של אליס מונרו הקנדית, שמוגדרת כאמנית הסיפור הקצר, בפרס נובל לספרות (2013) החזירה כמדומה קצת באיחור את הצבע ללחיים המודאגות של כותבי הסיפורים הקצרים. הם ראו במתן הפרס הכרה בכך שהז'אנר הקצר טרם נכחד. האם הזכייה הזאת מסמנת שינוי? האם יש עדיין תקווה לסיפור הקצר, או שהוא יישאר לנצח ז'אנר נידח כפי שמנסים לצייר אותו בהוצאות הספרים בארץ?

אמן הסיפור הקצר, הרומן של מאיה ערד שראה אור בשנת 2009 (חרגול ועם עובר), מתאר את חייו של כותב הסיפורים הקצרים האחרון בשפה העברית. יורם קניוק כתב על היהודי האחרון ואילו ערד על הסופר האחרון, וכמדומה שהיא לא רקחה את הנושא לגמרי מרמינה הקודח אלא שיקפה למעשה את החרדה הקיומית-ספרותית שפקדה בשנים האחרונות לא מעט כותבי סיפורים קצרים, שהגיעו למסקנה שמצבם דומה למעשה לזה של הקולונל בסיפור הידוע של גרסיה מארקס, "אין לקולונל מי שיכתוב אליו", אם כי בהיפוך. להם אין פשוט למי לכתוב, כיוון שספק רב אם הוצאות הספרים יפרסמו את כתביהם. ערד הקצינה למעשה מצב שעלול להתרחש במציאות אם הוצאות הספרים הגדולות בישראל ימשיכו במדיניות שלהן שלא לפרסם, או לפרסם כמה שפחות, קובצי סיפורי קצרים.

עד לפני זמן קצר היה אפשר להכתיר גם את המאמר הזה תחת הכותרת "מותו של הסיפור הקצר". קובצי סיפורים הנשלחים להוצאות הגדולות נענים ברובם בשלילה מטעמים מסחריים, או בתשובה המתחטאת: "רעיון מוצלח. יש כאן חומר מצוין לרומן. מודע לא תהפוך את זה לרומן?" חלק מהסופרים נענו בלית ברירה לדרישה הזאת וניסו לעבד את קובץ סיפוריהם הקצרים לרומן, לא תמיד בהצלחה. את הסופרים האלה אפשר אולי לכנות "אנוסים ספרותיים", כיוון שהם נאנסו לכתוב רומן, ולא עשו זאת מרצונם הטוב החופשי.

הרושם שנוצר אצל לא מעט כותבי סיפורים קצרים, רובם בעלי ניסיון מוכח בז'אנר, שהם כמעט נהפכו למצורעים בהוצאות הגדולות, למעט יוצאי דופן כמו אתגר קרת, שחזר לפרסם סיפורים קצרים, ז'אנר שבו הצליח יותר מאשר בסוגת הרומן, ואולי עוד סופר אחד או שניים שהם למעשה היוצאים מן הכלל המוכיחים את הכלל. התוצאה: נדירים למדי הם כותבי הסיפור הקצר שהצליחו בשנים האחרונות לפרסם קובצי סיפורים בהוצאות הגדולות, והם מסתפקים במקרה הטוב בהוצאות הבינוניות בגודלן או הקטנות, ולא פעם נאלצים לפתוח את ארנקיהם כדי לפרסם את ספריהם. חלק מהיוצרים מצאו פתרון חלקי לבעיה כשהכליאו בין הרומן לסיפור וכתבו רומן סיפורים המנסה למעשה לרקוד על שתי החתונות, גם לרצות את האמת של הסופר וגם את הקופה הרושמת של ההוצאות.

הוצאות הספרים בארץ טענו תמיד להגנתן, שסיפורים קצרים יצאו מהאופנה לא רק בישראל אלא גם ברחבי העולם ופשוט אין להם ביקוש. זכייתה של אליס מונרו הקנדית, שמוגדרת כאמנית הסיפור הקצר, בפרס נובל לספרות (2013) החזירה כמדומה קצת באיחור את הצבע ללחיים

באורכו אבל גם בסגנונו המינימלי. לאה גולדברג כתבה בשעתו שהסיפור הקצר הוא ביטוי מושלם לפרגמטי שבחיים. "קטע אחד מחיי אדם המרכז בתוכו שעה, או רגע, או אפיזודה גורלית העשויה להיות עדות לחיים עלי אדמות בכלל". הסיפור הקצר אמור להיות מדויק כמו שיר. אדגר אלן פו קבע שאסור לסיפור קצר להכיל אף מילה מיותרת, וצ'כוב אכן ידע לעצב דמות במילה אחת. הסיפור מתאפיין בזכות סוד הצמצום, בסיטואציה של קונפליקט, בנקודת

מפנה שמייצרת את המשבר הפותר ובפואנטת הסיום שלו; האפקט שלו אמור להיות דרמטי ומהיר יותר.

הסיפור הקצר הוגדר בעבר לא רק לפי מספר המילים שלו אלא גם לפי משך הקריאה שלו. אדגר אלן פו הגדיר סיפור קצר כיצירה שהזמן הנחוץ לקריאתה אינו עולה על שעתיים. הכל יחסי כמוכח. ה"ג וולס, סופר אנגלי הנחשב כאחד ממייסדי ז'אנר המרע הבריטני, תחם את קריאת הסיפור הקצר בחצי שעה בלבד. אולם כמדומה שהחשוב מכל הוא, שסיפור קצר יהווה יצירה שלמה לכל דבר, שבמינימום מילים תוכל לבטא מקסימום רעיונות. בסיפור הקצר מתכווצת העלילה ומתכווץ הזמן אבל לא מתכווץ עולמו של הגיבור. סיפור קצר אינו אמור לתאר בפרטי פרטים את כל התחנות בחיי של הגיבור שלו. אם נמשיל זאת לוויה דולורוזה, דרך הייסורים, הרי שהסיפור הקצר צריך לדרך בתחנה אחת בלבד בחייו המיוסרים של גיבורו ולא בכל ארבע-עשרה או חמש-עשרה התחנות כולן (תלוי בהשקפה הנוצרית).

הסיפור הקצר הוא כמוכח גם היסוד לספרות העברית המודרנית. אחד מאמני הסיפור הקצר הראשונים בספרות העברית המודרנית היה גרשם שופמן, שהפך את הסיפור הקצר לז'אנר מבוקש שנלמד גם בבתי הספר. כל גדולי הספרות העברית בעשורים הראשונים של המאה העשרים התנסו בז'אנר הזה, החל מברנר, ביאליק וטשרניחובסקי וכלה ביהודה בורלא, אהרון הראובני, ש"י עגנון ואחרים. כמדומה שההבדל בין סיפור קצר לזמן הוא כהבדל בין "תהילה" של ש"י עגנון לשיירה פרי עטו. אלמלא כתב עגנון את "תהילה" ופרסם את קובצי הסיפורים שלו - אלו ואלו, על כפות המנעול, סמוך ונראה, עד הנה, האש העצים, אולי לא היה מכשיר לעצמו את הקרקע לכתבתם של רומנים כמו הכנסת כלה, אורח נטה ללון, תמול שלשום ושיירה. למעשה, גדול הספרות העברית במאה העשרים והסופר הישראלי היחיד שזכה עד כה בפרס נובל לספרות (1966) פרסם בחייו יותר קובצי סיפורים (חמישה) מאשר רומנים (שלושה). אילו הוא היה יוצר בימינו, האם היה זלמן שוקן מעלה בדעתו לייצג לו להפוך את סיפוריו לרומנים ובכך אולי לסרס אותם? מוכן שלא.

הסופרים הישראליים נחלקים בין אלה שראו בסיפור הקצר דרך חיים כמו יוסל בירשטיין, אתגר קרת או אלכס אפשטיין, וכאלה שראו בו אולי את האטיוד או המקפצה לקראת הרומן הגדול שהם חלמו לכתוב. גם גבריאל גרסיה מארקס כתב סיפורים לפני שכתב את הרומנים הגדולים הידועים ביותר שלו, ובהמשך חזר מעת לעת לכתוב סיפורים (למשל, שנים-עשר סיפורים נודדים). אליס מונרו סיפרה בריאיון (לניו יורקר, 2012) ששנים רבות האמינה שכתבת סיפורים קצרים היא רק סוג של אימון לקראת כתיבת הרומן שלה, אבל כשהתחווה לה שסיפורים קצרים הם הדבר הטוב

ערכה אסף, "חורגים על המדף", צילום: יחאי ויינר

ביותר שהיא יכולה להנפיק היא פשוט התמידה בכך. גם סופרים שהצליחו לכאורה במעבר מכתבת סיפור קצר לכתבת רומן, נאלצו לשמוע שוב ושוב כיצד מזכירים להם דווקא את "חטאי" סיפוריהם הקצרים. א.ב. יהושע הוא מקרה קלאסי. כמה מפרשני הספרות מוכנים להישבע שסיפוריו הקצרים שראו אור בשנות השישים הם עד היום מיטב יצירתו: "מול היערות", "מסע הערב של יתיר", "חתונתה של גליה", "גאות הים", "שתיקתו ההולכת ונמשכת של משורר" ועוד (הגם שאני חולק על הקביעה הזו ומכיל גם כמה מהרומנים שלו בהגדה של מיטב יצירתו). מכל מקום, ובפרפראזה לשאלה שהעליתי באשר לש"י עגנון, ניתן לשאול מה היה קורה לפרוזה של יהושע או לזו של עמוס עוז, שהתחיל לפרסם קובצי סיפורים כמו *ארצות הנוף*, אילו הם היו מנסים לפרוץ אל הבמה הספרותית בימינו? האם ספריהם היו נרחבים על ידי הוצאות הגדולות, או שהן היו מסוגלות להתעלות מעל שיקולי רווח צרים ולפרסם מבלי לדרוש מהם לדגל ישירות לכתבת רומנים? למעשה, אם סופרים כמו יהושע ועוז היו נרחבים בעבר על ידי הוצאות הספרים, מה היה קורה בעצם לקריירה הספרותית שלהם ולספרות הישראלית של ימינו?

סוגת הסיפור הקצר אפיינה גם את כתיבתם של מרבית הסופרים בני דור הפלמ"ח. למשל חתני פרס ישראל לספרות, אהרון מגד בקבצים הראשונים *רוח ימים*, *ישראל חברים* ואחרים, נתן שחם בשלושת ספריו הראשונים חנוך ברטוב. הדברים יפים גם לסופרים המשתייכים לדור במדינה, בהם יצחק אורפז בסיפורי *עשב פרא*, *נמרוד גיבור ציד וצידי הצביה*, עמליה כהנא כרמון בסיפורי *ככפיפה אחת*, דוד שחר בסיפורי *שפמו של האפיפיור*, יעקב שבתאי *בהרוד פרץ ממריא*, יצחק בן נר בשקיעה כפרית, יהושע קנז בסיפורי *מומנט מוסיקלי*; יורם קניוק, דן זלקה וישעיהו קורן בכמה קובצי סיפורים, יוסל בירשטיין שהיה אמן הסיפור הקצר הישראלי-יידישאי, ובשנות השבעים השמונים, דויד שיץ *בהעשב והחול*, יותם ראובני *בבעד ההזיה*, דויד גרוסמן בסיפורי *רץ*, סביון ליברכט *בתפוחים מן המדבר וסינית אני מדברת אליך*, ובשנות התשעים אתגר קרת *בגעגועי לקסינג'ר וצינורות*, אודלי קסטל בלום *בלא רחוק ממרכז העיד וסיפורים בלתי רצוניים*, ורבים אחרים שתקצר היריעה מלהזכירם, ושבעצם עיצבו את פניה של הפרחה הישראלית בזכות סיפוריהם הקצרים הרבה לפני שעיצבו אותה בזכות הרומנים שלהם. האם בהוצאות הספרים שכחו את תרומתם הגדולה של כל אלה ושל רבים אחרים לספרות העברית ולהוצאות עצמן שפרסמו את ספריהם? עד שנות השבעים והשמונים כמעט כל הסופרים הישראליים הבולטים פרסמו לפחות קובץ סיפורים אחד, וכל זאת בנוסף לאסופות לא מעטות של סיפורים קצרים שראו אור. הסיפור הקצר פרח למעשה עד אמצע שנות התשעים הרבה בזכותם של קרת וקסטל בלום. קרת הקים לעצמו

בסיפוריו הקצרים לא מעט חקיינים ומדפי החנויות קרסו מעומס הספרים ב'אנר הזה, כפי שהיום הם כמעט ריקים מהם. ייתכן שהיתה אז הגזמה לצד אחד, וכיום ההגזמה נוטה לצד שני, כשחלק מההוצאות הגדולות או ההוצאות הנחשבות הוציאו למעשה את הסיפור הקצר מליין השיווק שלהן או דחקו אותו לשוליים. הן ממשיכות אמנם לפרסם מעת לעת קובצי סיפורים קצרים, אבל ניכר לעין שאלה אינם מתפרסמים בסדרות הדגל המרכזיות שלהן אלא בסדרות היותר אוונגרדיות.

כעשרים שנה חלפו מאז ימי הפריחה של הסיפור הקצר. בשנים האחרונות מתקבל הרושם שהמור"לים מעוניינים לשמוט את הלכנה הזאת מתחת לרגלי הסופרים ולפתות את כולם לכתוב רומנים, בחלקם בינוניים, ארכניים-טרדחניים, שערוכים לעתים בצורה המעידה עד כמה הם מאולצים באורכם, במקום קובץ של סיפורים משובחים שעשוי להשכיל את הקורא הרבה יותר.

בהוצאות הספרים לא מחפשים כנראה את הא.ב. יהושע או את האתגר קרת החדשים, ברשימת רבי המכר קשה כמובן למצוא קבצים, באקדמיה כמדומה עוסקים יותר בנייתוחי רומנים, בחלקם מייגעים, מאשר בנייתוחי סיפורים קצרים. אבל לא אלמן הסיפור הקצר בעיתונים היומיים מכריזים בשמו על תחרויות (ובעיקר תחרות הסיפור הקצר של עיתון 'הארץ' שגילתה לא מעט כישרונות, ובהמשך גם תחרות הסיפור הקצר של 'מקור ראשון'); הוצאת הספרים "כתב" פרסמה אנתולוגיות של סיפורים המבוססות אף הן על תחרויות; סופרים צעירים וותיקים יותר שעדיין כותבים סיפורים קצרים, ממשיכים לפרסם סיפורים בכתבי עת ותיקים או מקוונים, וכן במוספי חג של העיתונים, כל עוד מצבה התקשורת עדיין יאפשר פרסום מוספים כאלה. קובצי הסיפורים עצמם מתפרסמים, בדרך כלל בעזרת מלגות או במימון עצמי, בהוצאות הקטנות השונות וכן באפיק החדש שנפתח בהוצאות הדיגיטליות.

גם אם יש אמת בטענה המור"לית שרומנים מוכרים טוב יותר מסיפורים קצרים - הגם שהיא עומדת לכאורה בסתירה לעידן הווידיאו-קליפי שאמוד להכיל יצירות קצרות יותר (ואמנם כותבי סיפורים מעדיים שיש לכאורה ביקוש למרכולתם) - כמדומני שהיה מקום לכך, שחוק הספרות יכלול סעיף שיחייב את הוצאות הספרים, הציבוריות והפרטיות כאחת, לכלול בקטלוג הספרים השנתי שלהן לפחות אחוז מינימלי של קובצי סיפורים ושירה. וכל זאת, כאקט תרבותי-חינוכי שמתפקידו יהיה לשמור על הגחלת של הסיפור הקצר גם בדורות הבאים וימנע את כריתת הענף. ספרים אלה יזכו לקרנות מיוחדות מטעם מפעל הפיס וקרנות ציבוריות אחרות שייטלו על עצמן את המשימה הספרותית החשובה הזאת. למאבק הספרותי על עתידו של הסיפור הקצר כדאי

דוד אדלר

המרחק הנכון

שירתך יפה ואמינה, אך חסר בה מרחק (מומחה נודע וברסמכא לשירה)

אל תעירו

אל תעירו את השיר

הוא יבוא לבד

עם יפעה משנה הוא יבוא

בשערו קוצים.

אלו הופיע עכשו

בפקדה. הנה לבושו נאה ושערו מקפד

לפי הפללים

כמו שהגננות אוהבות

והעורכות גם.

אבל אז לא הנה הוא לטעמי

ולרוחי גם.

עמיחי ראה מחלונו

עמיחי ראה מחלונו חומה אחת

אני כבר רואה שמים

החומה שהפרידה אז

היא תפאורה מוארת היום

החומה השניה גם היא מוארת

אך מסבות אחרות.

החוק דחק אותה קדמה

החוק דחק אותה ימה

ובתנך - דם

עד שפלו החומות או

הפכו לתפאורות.

(1)

כף אני מבין:

המרחק הנכון

ביני ובין שירתי

צריך שיהיה גדול מזה

שביני לבין עצמי

אך שירתי

פקעת בתוכי

ומרחקה מתעתע.

נהנה אבוי המרחק הולך ופוחת

עד לנקדת

הכאב.

(2)

המרחק הנכון

ביני לבין שירתי

משתנה

אך המחסום נותר קבוע

(3)

המרחק

ביני לבין שירי

היה תמיד בתוכי

מדיד הוא היה

רק בפוסט-מורטום.

שיצטרפו גם כל אותם פרוזאיקונים ישראלים בולטים, שהחלו אף הם את ראשית צעדיהם בכתיבה בדאנר הסיפור הקצר. התגייסותם למאבק עשויה לתרום אולי לקאמבק אמיתי של הסיפור הקצר. מכל מקום, צריך לקוות שהסיפור הקצר ימשיך לשרוד הרבה אחרי המור"לים בפורמט של דפוס או בפורמט אלקטרוני גם יחד. הוא נולד בימים קדומים, הפך לנשמת אפה של התרבות והספרות, ואולי ישרוד בעל פה או בכתב לנצח.

ירחן אביטוב - סופה, מבקר, במאי של סרטי תעודה ("אמריקה לדינה") ומחברם של הומלט ופתק מאמא (שניהם מסוגת רומן הסיפורים) וקובצי סיפורים כמו ארון הסליחות, האורות של מיאמי, הלילה של סנטיאגו ועוד.